

פיוט אֲדָבָרָה — על מעשר שני וביעור מעשרות

לרגל ביעור מעשרות ערב פסח תשנ"ח

א. הפיוט הפותח במילים אדברה ואעירה, נתקן לאומרו לפני החתימה של ברכת השכיבנו של ליל יום טוב שני של סוכות. הפיוט מתאר בערגה את ירושלים בתפארתה, שהיו ישראל מביאים אליה את פירות המעשר שני שהפרישו מפירות הטבל. מחבר הפיוט מביא את דיני פיריון מעשר שני, והלכות ביעור וידידי מעשרות. בסיום הפיוט מתאר המחבר את בניית בית המקדש לעתיד לבא במהרה בימינו.

ב. הפיוט מיוסד על פי סדר אלף בית והמחבר חתם את שמו אליעזר בר שמשון חזק ואמץ, וכפי הנראה הוא רבינו אליעזר בן שמשון, מבעלי התוספות בן דורם של רבינו תם והרשב"ם. וכך נאמר בערכו באנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל: רבינו אליעזר בן שמשון — מחשובי חכמי אשכנז בסוף המאה התשיעית ותחילת המאה העשירית לאלף החמישי*. תלמידו של ר' יצחק בר' אשר הלוי — הריב"א. שימש ברבנות בקולוניא היא קלן, עמד בקשרי שאלות ותשובות עם קרובו ר' אליעזר בן נתן הראב"ן שקרא לו בתואר כבוד ארי שבחבורה. אף חתם על תקנות ביחד עם הרשב"ם, רבינו תם והראב"ן, פסקיו הובאו כמה פעמים אצל הראשונים וחיבר פיוט מערבית לשני של סוכות מנהג אשכנז המתחיל "חג האסיף תקופת השנה" ורשות להפטרה בארמית. ער כאן לשון הערך.

בהקשר לפיוט זה שחובר כאמור ע"י רבינו אליעזר מקלן, יש להזכיר שסדרה של פיוטים העוסקים בתיאור פיוטי של המצוות שהיו נוהגות בזמן בית המקדש חוברה ע"י בעלי התוספות לאומרים בתפילת השכיבנו, ומהם דיני הקרבת פסח [א' דפסח], דיני העומר [ב' דפסח], דיני ביכורים [ב' דשבועות], ושמחת בית השואבה במקדש [ליל שמיני עצרת].

ג. בשו"ת חוות יאיר סי' רל"ח, דן רבי יאיר חיים בכרך באמירת הפיוט אדברה וכך כתב: ואשר פליאה נשגבה בעיני... מה שמקצת פייטנים חברו פיוטים גדולים ומפסקין בהן תוך הברכות דקריאת שמע, ואין בהם שום התעוררות על הנס או המאורע, רק סידורי דינים שהיו נוהגין בזמן שהיה בית המקדש קיים, מדיני פסח לפני חתימת ברכה אחרונה שאחר קריאת שמע דערבית, וכן דיני העומר בליל שני של

* הרב וולף הינדהיים — הרוו"ה, כתב שרבינו נפטר בשנה ד' לאלף השישי, 1244 למנינם, אך לאור קשריו עם רבותינו בעלי התוס' אין קביעה זו ברורה.

פסח, ודיני ביכורים בליל שני של שבועות, ודיני מעשר שני בליל שני דסוכות... ואין זה בעיני רק כקורא פרק משניות תוך הברכה כי אין לו שום ייחוס וחיבור למה שלפניה מעט מזער סמוך לחתימה, ובשביל מה שנאמר דרך חרוז לא יצא מכלל לימור, ולא נכנס לכלל תפילה, ואין בתערוכת הזה לא טעם ולא ריח, ומסיק החוות יאיר שאם ירצה אדם המוחזק בלאו הכי במילי דחסידות ומדקדק במעשיו לסיים בלחש את ברכת השכיבנו ואח"כ לאמר את הפיוט בלחש הרי הוא רשאי. ע"כ דברי החוות יאיר.

מבואר שלדעת החוות יאיר עיקר הפיוט "אדברה" דן בעניני מעשר שני, והזכרת ביעור מעשרות הינה כהמשך של דיני מעשר שני, שכן תחילת פרשת ביעור מעשרות מתחילה ברין ביעור מעשר שני כאמור "בערתי הקורש מן הבית". ובוה מיושב מדוע נקבע לאמר את הפיוט "אדברה" בסוכות ולא בליל פסח בסמוך לזמן הווירי, שכן חג הסוכות הינו זמן האסיף של הפירות לבית, ובהכנסה לבית נקבעים הפירות לחיוב המעשרות, וחייבים אנו לקיים בהם את מצוות הפרשת מעשרות, הכוללת קריאת שם המעשר וקיום מצוות נוספות כגון: מעשר שני יש להביא לירושלים ולאוכלו שם בקדושה ובטהרה, וכשמגיע זמן הביעור [ראה בביאור דברי הפיוט: "קידוש ביעור"], יש לבער את המעשרות. אמנם ווירי המעשרות נאמר רק פעמיים בשבע שנים — בערב פסח של שנה רביעית ושביעית, והינו השלב האחרון שמסכם את קיום המצוה על כל פרטיה כדן, אך אין הווירי נחשב לעיקר מצוות מעשרות.

ד. השאלה העיקרית עליה דן החוות יאיר בדבריו היא כיצד ניתן לומר את הפיוט באמצע ברכת השכיבנו, והאם אין בזה הפסק באמצע הברכה?!

ונראה, שדברי החוות יאיר בנויים על דברי הטור באורח חיים סי' ס"ח, שמערער על המנהג לאמר פיוטים באמצע הברכה, כגון באמצע ברכת יוצר אור או חזרת הש"ץ, שכן אין לשנות ממטבע שטבעו חכמים עיי"ש, ולדעת החוות יאיר תמונה עוד יותר הכנסת פיוטים הבנויים על המשניות באמצע הברכה, ועל כן הוא מצרד להעביר את אמירת הפיוט ללאחר חתימת הברכה של השכיבנו, כדי שלא יהיה כקורא פרק משניות בתוך הברכה. ואולי זהו טעם של המרפסים והמוציאים לאור בארץ ישראל, שבמחזוריים שהוציאו ברור האחרון השמיטו ממחזוריהם את הפיוטים הללו, [כי גם הצעת החוות יאיר לאמר את הפיוט אחרי הברכה, צ"ע לפי המשנה ברורה סי' סח ס"ק ה], ועל כן פיוטים אלו לא נודעו לציבור המתפללים.

ויש להשיב על קושיית החוות יאיר מדברי רש"י בספר הפרדס עמ' רכת. ספר הפרדס דן בענין אמירת הפיוטים בתפילה, ומקשה: ואי אמרת הלא משום טורח ציבור קיצרו י"ח לשבע, והאין נאריך בקרובות ויוצרות? ומשיב רש"י שיש לאומרן, שהרי משה תקן לישראל שיהו שואלין ודורשין בענינו של יום, ולפי שאין רגילין הגולה לדרוש בכל מקום מדרש, קרושי עליון כמו ר' אלעזר בר' קליר מקרית ספר ור' שלמה הנבלי, וגלות ירושלים אשר בספרד וגלות כנעני עד צרפת, גם בארץ רומי יסרו מעניני יום טוב אזהרות דחג השבועות וקרובות ויוצרות מעניני מתן תורה, ולא הוצרכו לדרוש, והעמידו פיוטים במקום מדרש, ואין לחוש משום טורח הציבור, כי כן

ר' יוחנן וריש לקיש היו מעיינים בספרי ראגדתא בשבת, עכ"ל. מבואר ברברי רש"י שעיקר יסוד הפיוטים היה על מנת ללמד את העם את הלכות החג, כהמשך לתקנת חז"ל לדרוש בהלכות החג בחג, ואם כן אין תימא מדוע נתקנו פיוטים הבנויים על המשניות אף שהם נאמרים באמצע הברכה.

וזה לשון הפיוט:

אֲדַבְרָה וְאֶעִירָה בִּירְחֵי קֹדֶם אֶזְכִּירָה / בַּעֲוֹד שְׂדֵי עַמְדֵי בַּחֲלוֹ הָאִירָה
גְּבוּל קִדְשׁוֹ נֹסְסָה כְּאֲבֵן נֹזֶה / דְּדוֹי הַמּוֹן חוֹגֵג יִפָּה וּבֵרָה
הָהָר הַטּוֹב מְשׁוֹשׁ הָאָרֶץ וּתְפֹאֶרֶה / וְאֲנִי נֹסַכְתִּי מַלְכִּי עַל צִיּוֹן הַחֲרָה:
זְבַדְנִי זָבֵד טוֹב בִּישְׁבִּי בְּאֲדָמָתִי / חֶשֶׁק דָּגָן וּתִירוֹשׁ רַבִּי תְּבוּאָתִי
טָבְלוּ פְּנֵי חֲבִית וּפְגָלוּ מֵאֲכִילָתִי / יִשׁוּר דְּרָכָם לַעֲשֹׂר שְׁנֵי תְּמוּרָתִי

אֲדַבְרָה וְאֶעִירָה — ע"פ ירמיהו ו, י, על מי אֲדַבְרָה וְאֶעִירָה. נראה כי בגלל החרוז הוחלף הר"ת לרי"ש, ואע"פ שירמיהו מלשון לעורר ולזכור את העבר.
בִּירְחֵי קֹדֶם — ע"פ איוב כט, ב-ג, מי יתנני כִּירְחֵי קֹדֶם כִּימִי אֱלוֹהֵי יִשְׁמְרֵנִי, בהילו נרו עלי ראשי לאורו אלך חשך.

גְּבוּל קִדְשׁוֹ — כינוי לירושלים, ע"פ יחזקאל מה, א, קודש היא בכל גבולה סביב, ופירש הר"ק שהפסוק מדבר על ירושלים, וכן מכאן ואילך עד סוף הבית מתיחס רבנו לירושלים על מעלותיה וכינוייה השונים.

נֹסְסָה כְּאֲבֵן נֹזֶה — זכריה ט, טז, אבני נזר מתנוססות על ארמותו. וגם זה כינוי לירושלים בבנינה.

דְּדוֹי הַמּוֹן חוֹגֵג — תהילים מב, ה, בסך אדרם עד בית אלוקים, בקול רינה ותודה המון חוגג.

יִפָּה וּבֵרָה — שיר השירים ו, י, יפה כלבנה ברה כחמה. וזה כנוי לישראל [הרו"ה].

הָהָר הַטּוֹב — ע"פ דברים ג, כה, ההר הטוב הזה והלבנון.

מְשׁוֹשׁ הָאָרֶץ — תהילים מח, ג, משוש כל הארץ, הר ציון וכו'.

וְאֲנִי נֹסַכְתִּי — תהילים ב, ו, ואני נסכתי מלכי על ציון הר קדשי.

זְבַדְנִי זָבֵד טוֹב — ע"פ בראשית ל, כ.

חֶשֶׁק דָּגָן וּתִירוֹשׁ — הרגן והתירוש להם האדם חושק ומצפה, ראה דברי הימים ב' ח, ו, ואת כל חשק שלמה אשר חשק וגו'.

רַבִּי תְּבוּאָתִי — ע"פ בראשית כז, כח, ויתן לך האלוקים... ורב דגן ותירוש.

טָבְלוּ פְּנֵי חֲבִית — [כאן מתחיל תיאור הלכות טבל ומעשרות, מעשר שני ווירוי מעשר]. ראה בבא מציעא פז ע"ב: אמר ר' ינאי אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית שנאמר בערתי הקודש מן הבית [דברים כז, יג].

כי תבאו לראות פני המלך לבירתי / למען תלמד ליראה את ה' ביראתי:
מעת דגנם רבו ותירושם עד מה / נשוא מהכיל עיר ה' שמח

ומגלו מאכילתי — ע"פ ויקרא ז, יח, לא יחשב לו פיגול יהיה, דהינו ראיית פני הבית אסרת את אכילת פירות הטבל.

ישור דרכם — ע"פ הושע יד, י, כי ישרים דרכי ה' וכו'.

לעשר שְׁנֵי תמורת — ישנם שתי גירסאות בניקוד שני. גירסא א' [כן גרס הרו"ה]: שני בצירי תחת הנו"ן, והכוונה לשנה בלשון רבים, ותמורה מצינו ברות ד, ז — על הגאולה ועל התמורה, ופירש רש"י תמורה: זו חליפין. וכאן הכוונה, שלפי התחלפות השנים משתנים גם חיובי המעשרות: בשנות א' ב' ד' ה' — מעשר שני, ובשנים ג' ו' מעשר עני. גירסא ב': הנו"ן בחיריק, והכוונה למעשר שני, דהיינו לעשר מעשר שני, ובזה לקרשו — כתמורה, וזאת ע"פ הכתוב ויקרא כז, לג, והיה הוא ותמורתו יהיה קודש.

כי תבואו — ויקרא יט, כג.

לבירתי — הרו"ה פירש שבירתי הוא בית המקדש, ואינו מובן, שהרי הבאת המעשר היא לירושלים ולא לבית המקדש. ובכתובים משמעות בירה — העיר המרכזית כגון שושן הבירה וכאן הכוונה בירתי — ירושלים. [אמנם בלשון חז"ל בירה היא בית גדול, ראה בבא בתרא פא ע"ב: המשכיר בית לחכירו בבירה גדולה].

למען תלמד ליראה את ה' — ע"פ הפסוק האמור בפרשת אכילת מעשר שני בירושלים — דברים יד, כג, למען תלמד ליראה את ה' כל הימים.

ביראתי — ע"פ איוב כח, כח, הן יראת ה' היא חכמה. ולכאורה כוונת רבינו שנלמד ליראה את ה' לאו דוקא באמצעות עצם מצוות אכילת המעשר שני בירושלים אלא כפירוש התוס' בבבא בתרא כא ע"א ד"ה כי מציון, וז"ל: ...כדררשין בספרי, למען תלמד ליראה את ה' וגו', גדול מעשר שמביא לידי תלמוד, לפי שהיה עומד בירושלים עד שיאכל מעשר שני שלו, והיה רואה שכולם עוסקים במלאכת שמים ובעבודה, היה גם הוא מכוון ליראת שמים ועוסק בתורה. [וראה גם בספר החינוך מצוה ש"ס].

מעת דגנם רבו ותירושם — תהילים ד, ח, מעת דגנם ותירושם רבו.

ותירושם עד מה — צירוף זה של עד מה, מובא בתהילים עד, ט, ולא אתנו יודע עד מה. דהיינו, כשאלה רטורית — עד מתי, אבל כאן הכוונה של עד מה — לעד כמה, ראה שמות י, כה, ואנחנו לא נדע מה נעבוד... ופירש רש"י — כמה תכבד העבודה, שמא ישאל יותר ממה שיש בידינו.

נשוא מהכיל עיר ה' שמח — ע"פ הפסוק בדברים יד, כד, וכי ירבה ממך הדרך כי לא תוכל שאתו.

רבינו מתאר את המקרים שבהם פורים מעשר שני על כסף, המקרה ראשון: אם רבו הפירות עד כדי כך שלא יוכל לשאתם לעיר ה', דהיינו לירושלים.